ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Сироїд Олени Ігорівни **«Духовна пісня в українській усній традиції першої половини XIX століття: проблеми функціонування та інтерпретації»,** подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10. 01. 07 фольклористика

Актуальність теми дослідження. Українська духовна пісня – це широкий пласт музичного фольклору, що завдяки певній сакральності сюжетів, мотивів та образів, досі активно функціонує в народному побуті і становить основну частину репертуару професійних співців – кобзарів, лірників, бандуристів, а також церковних кліросних хорів, т. зв. півчих. В останні десятиліття пісні апокрифічного та релігійно-дидактичного змісту звучать і в концертних залах та на фестивалях. Ці твори різні за жанровими ознаками, структурою, мелодикою, манерою й часом виконання, що зумовлює розмаїття регіональних та локальних назв, частина з яких прийнята і науковцями. Найпоширеніші: псальма, духовна (церковна, релігійна, євангельська, набожна, свята і священна, святочна, великодна, постова, покаянна, похоронна, поминальна, лірницька, дідівська) пісня, кант, вірш, іноді балада тощо. Фольклоризовані духовні пісні книжного походження фіксували та публікували у своїх фундаментальних виданнях фольклористи XIX –XX ст.: М. Костомаров, А. Метлинський, Я. Головацький, П. Чубинський, О. Кольберг, Б. Грінченко, М. Лисенко, Ф. Колесса, В. Гнатюк, І. Франко, К. Квітка та ін., активізувалось видання збірок та аудіодисків цих творів у останні роки, зокрема варто згадати низку публікацій І. Хланти. Такі видатні вчені, як І. Франко, М. Грушевський, Ф. Колесса, С. Грица, а в останні роки М. Хай, В. Кушпет, О. Гнатюк, Р. Кирчів, В. Дяків, Ю. Медведик торкалися у своїх працях певних аспектів поетики цих жанрів з музичного та філологічного боку. Однак на сьогодні в українській фольклористиці немає не тільки фундаментального

Загальна канцелярія
ЛНУ імені Івана Франка
Вхідний № 1197 1
«08» 12 2017 р.

монографічного дослідження, а й повного наукового видання цих творів. Матеріал і досі залишається несистематизованим, неосмисленим.

Усе це зумовлює особливу актуальність і непересічну цінність дисертації Олени Ігорівни Сироїд, яка є першим в історії української фольклористики вагомим внеском у справу теоретичного вивчення цього пласту народної творчості.

Наукова новизна та практичне значення роботи. Ретельний аналіз змісту дисертації О.І. Сироїд «Духовна пісня в українській усній традиції першої половини XIX століття: проблеми функціонування та інтерпретації», дає підстави стверджувати, що це – перше в історії нашої науки комплексне монографічне дослідження української духовної пісні, що містить глибокий аналіз не лише текстологічного, а й музичного матеріалу, тобто має широкий, міждисциплінарний характер.

О. Сироїд вперше дала наукове визначення цього тематичного пласту фольклору, назвавши його «духовна пісня української усної традиції». За її означенням, це – «численна група поетично-музичних творів, об'єднаних релігійною християнською тематикою», яка ділиться на дві підгрупи: пісні книжні фольклоризовані та пісні фольклорного походження (с. 54).

У роботі ґрунтовно висвітлено історію запису, публікації та дослідження духовних пісень, починаючи з кінця XVIII і завершуючи XXI століттям. Здається, не залишилось жодного опублікованого зразка чи навіть уривка духовної пісні, ані в українських, ані в російських, ані в польських виданнях, який би оминула дисертантка. Тож за ретельністю та вичерпністю історіографії роботу О. Сироїд можна порівняти з передмовою Катерини Грушевської до корпусу українських народних дум.

О. Сироїд вперше порушила цілий ряд теоретичних проблем, які досі залишались поза увагою фольклористів. Це ґенеза, періодизація, писемна передісторія та процес фольклоризації книжних текстів в усній традиції, їх жанрова ідентифікація та міжжанрова дифузія, специфіка функціонуання, трансляція і трансмісія українських духовних пісень, їх адаптація в

іноетнічних усних традиціях (польській, російській), також проблема трансформації іноетнічних творів на українському ґрунті. Цікаві спостереження автора стосовно такого явища, як пародіювання українських духовних пісень – це також досі не розглядалося науковцями. У дослідженні акцентована увага на вивченні тих творів, які досі не були об'єктом наукових студій: пісні про страсті Христові, пісні про смерть.

Тут вперше введені до наукового обігу польові записи автора та інших фольклористів, зроблені в кінці XX – на початку XXI ст. Таким чином у роботі з'ясовано і стан збереження духовної пісні в сучасній усній традиції. Важливо і те, що на основі зібраного сучасного фольклорного матеріалу О. Сироїд переглянула і спростувала деякі стереотипи, які мали місце у працях попередників.

Отже, О. Сироїд не тільки ґрунтовно розкрила тему, вичерпно і повно окреслила досліджуване явище фольклорної культури, а й дала нові перспективи як для його дослідження, так і для теоретичного вивчення системи фольклорних жанрів загалом. Особливо це стосується проблеми фольклоризації літературних текстів. Результати дослідження можуть бути використані як у фольклористиці, так і в суміжних науках: літературознавстві, музикознавстві, етномузикології, така праця стимулює й подальші експедиційні розшуки.

Таким чином положення щодо наукової новизни і практичного значення роботи обґрунтовані, логічно співвідносяться з визначеними завданнями і не викликають заперечень.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації та висновків, їх достовірність. Усі наукові положення дисертації достатньо теоретично обґрунтовані і достовірні, адже вони спираються не лише на глибокі різнобічні студії (обізнаність О. Сироїд у своїй темі просто вражає!), а й на максимально зібраний першоджерельний матеріал, опублікований в кінці XVIII – на початку XXI ст., також значною мірою й на власні польові

записи. Ступінь їх достовірності підтверджується і обговоренням цих положень на наукових конференціях та публікацією у фахових статтях.

Рецензована робота має логічно вмотивовану структуру, що підпорядкована вирішенню завдань, поставлених у вступі, а в чотирьох розділах і висновках ґрунтовно розкривається тема дослідження. Теоретичні узагальнення, відображені у висновках дисертації, свідчать про глибоке проникнення автора у тему дослідження, повну реалізацію всіх поставлених завдань та досягнення дослідницької мети. Висновки логічно випливають зі змісту, віддзеркалюють основні результати дослідження. Отже, дисертація О. Сироїд є логічним за змістом і структурою завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому теоретичному і методологічному рівні.

Дисертація О. Сироїд є складником двох науково-дослідних тем, що розроблялись на кафедрі української фольклористики ім. Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка: «Український фольклор та фольклористика в науково-освітній парадигмі народознавства» та «Усна народна словесність у науковому висвітленні: історичний дискурс, жанри, поетика».

Об'єкт, предмет і завдання дослідження логічно та структурно узгоджені й відповідають визначеній автором меті.

Науково-теоретичну базу дисертації становлять праці провідних українських, російських і польських учених минулого та сучасності – фольклористів, літературознавців, етномузикологів, музикознавців. Серед них І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, Ф. Колесса, М. Сперанський, М. Возняк, С. Щеглова, С. Грица, О. Мишанич, Р. Кирчів, О. Гнатюк, Ю. Медведик та ін.

Методика роботи обрана відповідно до завдань дисертації й має комплексний характер. Використано традиційні методи фольклористики, літературознавства, етномузикології та музикознавства – історичний, порівняльний, структурно-типологічний, герменевтичний. Правильне

обрання методів дослідження забезпечило автору реалізацію мети і завдань, поставлених у вступі (с. 27 – 28).

Результати аналізу розділів дисертації. Перший розділ «Проблематика дослідження української духовної пісні усної традиції: історичний та сучасний аспекти» (с. 30 – 55) має історіографічний характер. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел дисертантка зробила діахронний зріз явища духовної пісні, відділила твори книжного походження від власне фольклорних і з'ясувала загальні механізми процесу фольклоризації книжних пісенних творів в усній традиції (с. 38 – 42); відділила наукову термінологію від народної і простежила історію термінів «духовна пісня», «псальма», «кант», «духовний вірш», а також обґрунтувала власну думку про те, що термін «псальма» має чисто народне походження і не пов'язаний із книжним терміном «псалом» (с. 31 – 36); простежила вплив російської науки на процес формування наукової термінології та з'ясувала різницю між українськими псальмами та російськими духовними віршами, які вчені XIX ст. вважали одним явищем; вперше порушила проблему жанрової ідентифікації духовних пісень, довела, що це не один жанр, а сукупність жанрів, пов'язаних релігійною тематикою, на основі чого сформулювала власне визначення досліджуваного нею явища (с. 43, 54); дослідивши проблеми поліфункціональності, трансляції, трансмісії (с 44 – 47), міжжанрової дифузії (с. 47 – 53) та явище пародіювання духовних творів, довела їх належність до козацької епічної традиції (с. 53 – 54).

У другому розділі, що має назву «Українська духовна пісня усної традиції в друкованих джерелах кінця XVIII – першої половини XIX століття», конкретизуються проблеми, накреслені у першому розділі. Спираючись на праці І. Срезневського, О. Хиждеу, М. Гоголя, М. Костомарова, О. Терещенка, М. Сперанського та польських дослідників К. Вуйціцького, Ю. Крашевського, Е. Ізопольського й ін., дисертантка дослідила вплив книжної поезії, зокрема, творів Г. Сковороди, І. Котляревського, бурлескних віршів на народну традицію кінця XVIII –

початку XX ст. У зв'язку з порівняно малою кількістю друкованих джерел О. Сироїд враховувала не тільки повні тексти, а й уривки та згадки про них у літературі, тим самим показавши, що й художні твори, етнографічні замальовки, спогади можуть бути надійним джерелом до пізнання динаміки фольклорної традиції, зокрема, й відомостей про співців та музикантів, їхній репертуар, ставлення народу до них. Порівнявши різночасові записи з різних віддалених територій – підросійської та польської, дисертантка дійшла висновку, що це – одна фольклорна традиція, яка, не зважаючи на певні відмінності, все ж має однакові риси і форми (с. 100). Вражає загальна популярність псальм про багача і Лазаря, про Георгія, про святого Миколая та Олексія, про Страсті Христові. Високий рівень популярності творів Г. Сковороди засвідчують факти приписування йому різних пісень (с. 59, 79 – 81), активне ж побутування псальми про Лазаря – пародіювання цього твору (с. 75 – 77).

Ретельно опрацювавши першоджерела, дисертантка спростувала низку «міфів», що досі існували в історіографії, зокрема: твердження, що українські псальми та російські духовні вірші – це одне й те саме явище; твердження, що в українському фольклорі існувала окрема пісня про воскресіння Лазаря, приурочена до Лазаревої суботи (с. 75 – 76); авторство Сковороди низки пісень, опублікованих у збірках Я. Головацького, Вацлава з Олеська та Ж. Паулі.

Третій розділ має назву «Сакральні сюжети й образи в процесі пісенної народної комунікації» (с. 101 – 141). У ньому зроблено текстологічний аналіз найвідоміших християнських сюжетів та образів: пісень «Видить же Бог, видить Творець», «Царю Христе, Пане милий», почаївських псальм «Пасли пастирі вівці на горі», «Ой зійшла зоря вечоровая» й ін. Тут дисертантка знову зосереджується на процесі фольклоризації цих творів, яка, на її погляд, мала однакові тенденції в різних регіонах, досліджує вплив авторських музичних зразків на мелос народних духовних творів. Простеживши історію запису і публікацій кожного сюжету від початку XIX ст. до наших днів,

охопивши широкий ареал його поширення (Польща, Білорусь, Курщина, Вороніжчина, Орловська та Рязанська губ.), О. Сироїд змогла побачити послідовність процесу адаптації книжного тексту в усній традиції. Це: заміна книжної мови пісень на близьку до народної, пристосування тексту до рівня сприймання слухачів; часткова або повна зміна початкового значення тексту, етимології назв, введення спрощених формул; українізація власних імен та топонімів, наповнення твору місцевим колоритом; зміна поетики й структури пісні, перестановка куплетів, скорочення або розширення кількості строф, доповнення «незавершених» авторських текстів, контамінація з іншими спорідненими творами, навіть іншого жанру, використання елементів поетики народної пісні; продукування численних варіантів, поява прозових творів, що випливають із сюжету пісні у зв'язку з прагненням заповнити лакуни цього сюжету (с. 134 – 136). О. Сироїд дослідила і способи трансляції, трансмісії та виконання цих текстів (с. 118), ставлення виконавців до духовних творів. Розділ 3-й ми вважаємо найцікавішою частиною дисертації.

Четвертий розділ має назву «Гріхи і смерть крізь призму людських переживань у духовних піснях усної традиції» і ґрунтується переважно на польових записах дисертантки (с. 142 – 203). У ньому розглянуто найбільш поширені в народному репертуарі пісні: пісня про дівчину-дітозгубницю («Самарянка») та низка філософських пісень на тему смерті. Спираючись на праці М. Костомарова, А. Метлинського, Ф. Буслаєва, О. Веселовського, Ю. Яворського, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, М. Грушевського, М. Возняка, С. Щеглової, Н. та С. Толстих, О. Гнатюк, О. Сироїд простежила історію вивчення цих пісень, їх поетику, джерела, ареал походження та побутування, регіональні особливості, прийоми фольклоризації (с. 174 – 194). Використання найновіших польових записів із західних областей, де й досі ці пісні надзвичайно популярні, дало можливість не лише текстологічного, а й музичного аналізу творів (с. 161 – 166, 197 – 202). Дослідниця дійшла висновку, що найновіші варіанти значно багатші за поетикою, повніші, наповнені новими мотивами.

Пісня про смерть «Кажуть люди, що я умру» досі не була об'єктом наукових студій і вперше досліджується в дисертації О. Сироїд. Здійснюючи глибокий текстологічний аналіз твору, автор вичерпує всі наявні варіанти, навіть асимільовані в російському мовному середовищі, записи XIX – XXI ст. Загалом вражає глибока ерудиція автора, масштаби пошукової роботи. Цінні спостереження О. Сироїд над ознаками фольклорності цих пісень. Для них характерні: зміна структури вірша та конкретизація змісту твору, високий ступінь емоційності, глибокий ліризм із відтінками трагізму, наповнення фольклорними формулами та діалектною лексикою, контамінація з іншими фольклорними текстами, наближення до ліро-епосу. В останньому розділі накреслені й перспективи подальшого дослідження духовних пісень, які нині активно побутують.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Автореферат дисертації за структурою і змістом відповідає вимогам МОН України, адекватно відображає зміст, структуру, основні положення і висновки дисертації. У ньому в лаконічній формі висвітлені найважливіші етапи наукового дослідження.

Повнота викладу наукових положень і висновків у опублікованих працях. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження до їх захисту були розкриті й опубліковані у 20 наукових статтях, 11 з яких надруковані у фахових виданнях, рекомендованих ВАК МОН України, 1 – у фаховому закордонному науковому виданні, ще 8 – у додаткових виданнях. Публікації у фахових виданнях повністю віддзеркалюють зміст чотирьох розділів дисертації.

Ключові положення дисертації доповідались та обговорювались на 18 Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях (1998 – 2016 рр.), а також на щорічних звітних конференціях викладачів та аспірантів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Дискусійні положення, зауваження та побажання. Визнаючи ґрунтовність дослідження О. Сироїд, все ж варто звернути увагу на певні дискусійні моменти роботи.

1. Насамперед дискусію викликає вже усталений в науці термін «духовна пісня усної традиції»: якщо це не жанр, а сукупність жанрів (серед яких є й власне пісня), то, можливо, доцільніше було б назвати це явище «духовна поезія» або ж «релігійно-моральна поезія» (термін В. Петрова), тобто більш загальним терміном, адже пісня має свої жанрові ознаки.

2. Впадає в око повна відсутність у списку літератури та в посторінкових посиланнях архівних джерел, хоча нам відомо, що в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАНУ зберігаються записи псальм та духовних пісень і віршів у особових фондах М. Білозерського (ф. 3), В. Гнатюка (ф. 28), І. Єрофеєва (ф. 36), Ф. Колесси (ф.27), Г. Танцюри (ф. 31) і особливо – у фонді П. Мартиновича (ф. 11). Можливо, врахування цих джерел дало б додаткові відомості про жанрову специфіку, функціонування та ареал поширення досліджуваного явища.

3. Очевидно, О. Сироїд не був відомий той факт, що 2007 р. фольклорист із Ужгорода Іван Хланта захистив докторську дисертацію на тему «Жанр духовної пісні: історія та поетика (на матеріалі Карпатського регіону)» зі спеціальності «мистецтвознавство». Принаймні ми не знайшли оцінки цієї роботи в рецензованому дослідженні.

4. Не враховано також монографію фольклористки Оксани Кузьменко «Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність» (2009), яка хоч і не стосується безпосередньо духовної пісні, та в ній ретельно досліджуються механізми фольклоризації авторських літературних текстів, тобто по суті розглядається той самий процес.

5. Занадто короткі висновки до 1 розділу, хоча цей розділ має важливе теоретико-методологічне значення.

6. Робота О.Сироїд – зріла, стилістично довершена наукова праця. Хотілося б, щоб дисертантка не обмежилась лише окремими жанрами, а

розширила її на весь пласт пісенного релігійного фольклору, тим паче, що перспектива такого дослідження є.

Висловлені зауваження до дисертації О. Сироїд стосуються лише окремих аспектів роботи, вони не заперечують теоретичної та практичної цінності проведеного дослідження і ніяк не знижують загальної високої оцінки роботи як цілісного, логічно завершеного наукового доробку.

Загальний висновок. Аналіз представленої дисертації та автореферату свідчить, що поставленої мети досягнуто, основні завдання успішно виконані, і це дає підстави вважати дисертацію Олени Ігорівни Сироїд «Духовна пісня в українській усній традиції першої половини XIX століття: проблеми функціонування та інтерпретації» оригінальним, новаторським і концептуально завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому фаховому і методологічному рівні. Дисертація містить науково обґрунтовані спостереження та узагальнюючі висновки і є вагомим внеском у сучасну фольклористичну науку. Її результати відзначаються науковою новизною, мають теоретичне та практичне значення і дають підстави стверджувати, що дисертаційна робота О. Сироїд відповідає вимогам МОН України до оформлення наукових праць, встановленим «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим постановою Кабінету міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а її автор, Сироїд Олена Ігорівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10. О1. 07. фольклористика.

Старший науковий співробітник
відділу української та зарубіжної фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
кандидат філологічних наук Л.В. Іваннікова

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національна академія наук України м. Київ Ідентифікаційний код 05417006

ПІДПИС Л.В. Іваннікової ЗАСВІДЧУЮ
Учений секретар Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України